

Strukturális igazságtalanság és a felelősség problémája*

Az igazságtalanságnak számtalan különféle formája vesz minket körül. Zsarnoki kormányok igazságtalanul korlátozhatják az állampolgárok szabadságjogait, katonai nagyhatalmak igazságtalan háborúkat indíthatnak, előítéletektől vezérelt törvényhozók felszámolhatják vallási, etnikai, szexuális kisebbségek esélyegyenlőségét, óriásvállalatok felelőtlen ipari vagy pénzügyi tevékenysége környezeti vagy gazdasági válságokat idézhet elő igazságtalan terheket róva a környezetre vagy a világgazdaságra, és így tovább. Az igazságtalanságok egy sajátos osztályát képezik a *strukturális igazságtalanságok*, amelyeknek nem igazságtalanul eljáró, felelőtlen kormányok, törvényhozó testületek, csoportok vagy egyének a forrásai, hanem *igazságtalan társadalmi struktúrák*. Ilyen igazságtalan társadalmi struktúra például a *patriarchátus*, a *strukturális rasszizmus* – az úgynevezett „fehér felsőbbrendűséget” fenntartó társadalmi struktúrák –, az igazságtalan társadalmi egyenlőtlenségeket fenntartó *osztályszerkezet* is.

Kit terhel a felelősség ezen igazságtalanságok létrehozásáért és megszüntetéséért? E kérdésre a legnagyobb hatású választ a kortárs szakirodalomban alighanem Iris Marion Young (2011) posztumusz megjelent könyvében, a *Responsibility for Justice*-ban találjuk. Young úgy véli, senkinek nem tulajdoníthatunk egyéni *retrospektív* felelősséget a strukturális igazságtalanságért, senkit nem hibáztathatunk vagy számoltathatunk el értük, és senkitől nem követelhetünk kompenzációt ezen igazságtalanságok miatt, hiszen azok számtalan egyéni interakció aggregált eredményeként jönnek létre és nem állnak meghatározott egyének vagy csoportok befolyása alatt. Ugyanakkor mindenki, aki valamilyen módon kapcsolódik ezekhez az igazságtalan társadalmi struktúrákhoz *prospektív* felelősséget visel azok felszámolásáért: lépéseket kell tennie azért, hogy másokkal közösen átalakítsa e társadalmi struktúrákat, megszüntesse a belőlük fakadó

* Ez a tanulmány a Research Council of Norway által finanszírozott GOODINT Project támogatásával jött létre, projekt szám: 313846. This article has been supported by the GOODINT Project, funded by the Research Council of Norway, project no. 313846.

igazságtalanságot. Young elméletét számos kihívás érte az elmúlt évtizedben. A következőkben megmutatom, hogy Young elmélete megvédhető a két legfontosabb ellenvetéssel szemben.

I. STRUKTURÁLIS IGAZSÁGTALANSÁG

Elsőként érdemes pontosabban meghatározni, mit is értünk strukturális igazságtalanságon. Young, aki a fogalmat bevezette a kortárs diskurzusba¹ rendszerint a következő példával illusztrálja azt: Anna² egyedülálló anyaként neveli gyerekeit egy alacsony, de a család számára elfogadható megélhetést biztosító fizetésből. Azonban a környék, ahol Anna és családja él, rohamosan dzsentrifikálódik, Anna sejti, hogy hamarosan az ő lakbérét is felemelik, és mivel már így is szűkösen jöttek ki a fizetéséből, úgy dönt, úgy lakás után néz. Sajnos rá kell jönnie, hogy a lakberek városszerte emelkednek, a megfizethető és jó állapotú lakások rendkívül távol esnek a munkahelyétől, az ingázás gyakorlatilag megoldhatatlan volna a gyerekek mellett, hacsak nem fektet be egy autóba, ekkor azonban nem marad elég pénze kifizetni a kauciót az új lakásra. Annának van lehetősége ugyan állami segítséget igényelni, de az ügyintézés lassú, az intézmények túlterheltek, így Anna és családja a hajléktalanság szélére kerül (Young 2011. 43–44).

Young első megállapítása, hogy Anna igazságtalanság áldozata (Young 2011. 45): igazságtalan, hogy egy egyedülálló anya és gyerekei ilyen helyzetbe kerüljenek. Ezzel nem egyszerűen annyit állítunk, hogy Anna helyzete *sajnálatos*: nyilvánvalóan sajnálatos, hogy Anna ilyen helyzetben találja magát, ahogyan sajnálatos lenne az is, ha természeti katasztrófa döntené romba a lakását. A természeti katasztrófa azonban önmagában nem teszi *igazságtalanság* áldozatává Annát. Anna annyiban igazságtalanság áldozata, amennyiben az őt ért károk – a hajléktalanság fenyegetése – *jogtalanok*: nem abban az értelemben, hogy a hatályos jogszabályok által tiltottak, hanem abban az értelemben, hogy Anna jogosan várná el, hogy az efféle károkkal szemben védelmet élvezzen, másként, hogy az a tény, hogy ilyen helyzetbe került, nem pusztán *rossz*, hanem *helytelen*.³

Young második megállapítása, hogy az Annát ért jogtalanosság, igazságtalanság forrása nem egyetlen személy vagy csoport valamely jól meghatározható cselekedete (Young 2011. 47–48): senkinek nem kell jogtalanosságot *elkövetnie* Annával szemben ahhoz, hogy Anna e jogtalanosság áldozatává váljék. A jogtalanosság forrása azokban a társadalmi struktúrákban keresendő, amelynek Anna része. Elgondolhatjuk például, hogy Anna főbőrője nem kapzsiságból vagy nyereszkesedési

¹ Lásd: Young (1990, 2002, 2003, 2006a, 2006b, 2011).

² Young eredeti példájában: Sandy.

³ A „jogtalan” és „jogtalanosság” kifejezéseket itt az angol „wrong” és a német „unrecht”, „das Unrecht” megfélemlítőként használom.

vágyból emeli a lakbéreket, csupán a lakáspiaci trendeket követi, és az ebből származó bevételeket jótékony célokra fordítja. Szintén elgondolhatjuk, hogy e lakáspiaci trendek nem ingatlanspekulánsok mesterkedése, vagy egyéb aljas üzelmek révén emelkedik, hanem egyszerű lakásvásárlók és eladók szokványos és erkölcsileg megengedhető döntései révén. Végül az állami segítségnyújtó szervek gyatra működése sem szükségképpen korrupció vagy hanyagság eredménye, származhat régről örökölt erőforráshiányból, jóhiszeműen meghozott, ám utólag nem várt nehézségeket okozó adminisztratív döntésekből, és így tovább. Egyszóval elgondolhatjuk, hogy Annával szemben senki semmilyen jogtalanságot nem követ el, hogy azokon az intézményeken és rendszereken belül, amelyek meghatározzák Anna lakhatáshoz való hozzáférését – a lakáspiacról a munkaerőpiacon át az állami újraelosztásért felelős szervekig – mindenki jóhiszeműen és erkölcsileg el nem ítélt módon jár el, e rendszerek működése összességében mégis a hajléktalanság szélére sodorja Annát.

A valóságban ilyen helyzet természetesen ritkán áll elő. Sokkal valószínűbb az, hogy Annával szemben lakáskeresése során bizonyos személyek – alighanem többen is – jogtalanságot követnek el: szexista főbérlet, korrupt köztisztviselők, és megannyi a hétköznapi interakciók szintjén jelentkező jogtalanság járulhat hozzá helyzete súlyosbodásához. Ugyanakkor ezek az egyedi jogtalanságok önmagukban nem szükséges és nem is elégséges feltételei annak, hogy az Annát ért jogtalanság – lakhatási kilátásainak összeomlása – előálljon. Azok az egyedi, hol jogtalan, hol erkölcsileg nem kifogásolható cselekedetek, amelyek összességükben a hajléktalanság szélére sodorják Annát, csupán azok miatt a *társadalmi struktúrák* miatt képesek előidézni ezt a jogtalanságot, amelyeken belül végrehajtják őket.

Mit értünk itt pontosan társadalmi struktúrára? Ennek a politika- és társadalomelméletben gyakran használt fogalomnak nincs egységes meghatározása a szakirodalomban.⁴ A következőkben Young (2006b, 2011) és Sally Haslanger (2016, 2018) elméleteit követem. Ezek alapján a következő elemzést adhatjuk: minden emberi társadalomban számtalan szokás, hagyomány, előítélet, ideológia, habitus, gyakorlat vezérli azt, hogy a társadalom egyes tagjai különféle kontextusokban miként lépnek érintkezésbe egymással. A társas érintkezést befolyásoló megannyi tényező összjátéka az emberközi interakciókon belül szisztematikus eltéréseket, sajátos, nagyléptékű mintázatokat, stabil – jóllehet, folytonosan alakuló – gyakorlatokat és e gyakorlatok rendszereit hozhatja létre. E mintázatok és gyakorlatok egymással sajátos viszonyban álló pozíciókba rendezik a társadalom tagjait. E sajátos viszonyt az egyes pozíciók közt fennálló szisztematikus hatalmi, illetve erőforrásbeli különbségek határozzák meg. Az ilyen viszonyrendszereket nevezem a továbbiakban társadalmi struktúrák-

⁴ Néhány különféle megközelítéshez lásd Giddens (1979), Andorka (2006), Martin (2009), Éber (2020).

nak. A társadalmi struktúrák tehát az emberi társadalmakban végbemenő miriád mindennapi interakcióban fellelhető nagyléptékű mintázatok, amelyek e társadalmakon belül *strukturális pozíciókat* határoznak meg, e strukturális pozíciók között pedig valamilyen módon társadalmi javakat osztanak el, így státuszt, hatalmat, jövedelmet, esélyeket, és így tovább.

Anna helyzete számos különféle társadalmi struktúra kölcsönhatásának eredményeként áll elő, mint például a nők és férfiak viszonyát meghatározó társadalmi-nemi viszonyok – a patriarchátus –, vagy a jövedelem és vagyon eloszlását (részben) meghatározó osztályszerkezet, az állami szervek működését befolyásoló lokális és globális gazdasági és politikai háttérstruktúrák, amelyek együttesen azt eredményezik, hogy alacsony keresetű egyedülálló anyaként Anna és a hozzá hasonlók sokkal inkább kitéttek a lakáspiaci változások káros hatásainak, mint mások. Young úgy véli, az a tény, hogy a fennálló társadalmi struktúrák ilyen módon sérülékenyebbé tesznek bizonyos társadalmi csoportokat a társadalmi igazságtalanság egy sajátos formája: strukturális igazságtalanság. Olyan igazságtalanság tehát, amely nem egyes egyének vagy csoportok közötti igazságtalan bánásmód, szándékos károkozás vagy hanyagság révén áll elő, hanem miriád interakció által konstituált, senki által meg nem tervezett és senki közvetlen befolyása alatt nem álló társadalmi struktúrák eredményeként. Young és sokan mások úgy vélik, a strukturális igazságtalanság fogalma alapvető jelentőségű a jelenkor társadalmi problémáinak megértéséhez, hiszen e fogalom körébe tartoznak nem csak az Anna lakhatási nehézségeihez tartozó esetek, de e fogalom segítségével elemezhetjük legjobban a nemek közti társadalmi egyenlőtlenségeket, a patriarchátus fogalmát, a strukturális rasszizmus különféle eseteit, a globális igazságtalanságok számos esetét, sőt a klímaváltozást is (Anderson 2010; Parekh 2011; Eckersley 2016; Lu 2017; Nuti 2019; Powers–Faden 2019).

II. AZ EGYÉNI FELELŐSSÉG PROBLÉMÁJA

Ha a strukturális igazságtalanság valóban ilyen súlyos problémát jelent, akkor felmerül a kérdés: ki és mit tehet a strukturális igazságtalanságok felszámolásáért? Ez a kérdés azért jelent filozófiai problémát, mert ahogy az előző szakaszban láttuk, a strukturális igazságtalanságok nem vezethetők vissza egyetlen személy vagy csoport meghatározott cselekedeteire sem. Így például még ha Anna bizonyos főbérlők szexista diszkriminatív magatartása miatt nem talált is lakást, e főbérlők egyéni diszkriminatív magatartása akkor sem felelős azokért a strukturális háttérfeltételekért, amelyek miatt Anna ki van téve a főbérlők kénye-kedvének, amelyek miatt nem tud állami segítségért folyamodni, vagy amelyek miatt nem tud jobban fizető állást találni, hogy lakások szélesebb körét engedhesse meg magának. Annát a szexista főbérelőivel való interakcióiban érik ugyan *interakciós igazságtalanságok*, ám ezek nem azonosak azzal a *strukturális igazságtalansággal*,

amelynek végül áldozatul esik. A strukturális igazságtalanságért – úgy tűnik – bizonyos értelemben senki sem felelős.

Ha azonban így van, ha tehát a strukturális igazságtalanság bizonyos értelemben senkinek nem a hibája, akkor pontosan milyen alapon várhatjuk el bárkitől, hogy tegyen valamit ellene? Hogyan válaszolhatnánk valakinek, ha nekünk szegezné a kérdést: „mégis miért kellene éppen *nekem* magamra vállalnom a strukturális igazságtalanságok felszámolásának – távolról sem csekély – terheit?” A kérdés jogos: életünk megannyi kihívással szembesít minket, megannyi erkölcsi követelménynek kell megfelelnünk, az interakciós igazságtalanságok megannyi válfajával kell megküzdenünk – a zsarnoki kormányoktól az igazságtalan háborúkon át a szexista főbélőlkig. Ha embertársainkkal szemben még további követelményeket kívánunk támasztani, pontosan meg kell tudnunk határozni, kivel szemben és pontosan milyen alapon támaszthatjuk ezeket.

Young a következő megoldást adja erre a problémára: meg kell különböztetnünk a felelősség kétféle formáját. Felelősségről egyrészt beszélünk *retrospektív* értelemben, múltbeli jogtalanságokért viselt felelősségeként, amikor is a fő kérdés az, hogy kit hibáztathatunk, kit ítélnünk el, és kire háríthatjuk a jogtalanság jóvátételének terheit (Young 2011. 97). Másrészt azonban beszélünk felelősségről *prospektív*, jövőre vonatkozó értelemben is (Young 2011. 96). A prospektív felelősség kérdése nem az, kit ítélnünk el vagy hibáztathatunk valamely múltbeli jogtalanságért, hanem, hogy kinek a feladata, kinek a felelőssége valamely jövőbeni jogtalanság elkerülése, vagy valamely jövőbeni jó létrehozása.

Young amellet érvel, hogy a strukturális igazságtalanságok létrehozásáért és fenntartásáért senki nem visel retrospektív felelősséget – hiszen nincs egyetlen személy vagy csoport, aki hibáztatható lenne a strukturális igazságtalanságok létrehozásáért –, azonban az igazságtalan struktúrák felszámolásáért mindenki prospektív felelősséget visel, aki valamilyen módon kapcsolódik a szóban forgó struktúrákhoz, vagyis aki ágensként részese a személyközi interakciók azon hálózatának, amely létrehozza és fenntartja azt. Senkitől nem várhatjuk, hogy vezekeljen a strukturális igazságtalanságok létrehozásának és fenntartásának bűnéért, azonban mindannyiunk feladata, hogy hozzájáruljunk az igazságtalan társadalmi struktúrák lebontásához. A strukturális igazságtalanság elleni küzdelem „nem adósságokat akar törleszteni, hanem eredményeket elérni” (Young 2004. 379). E prospektív felelősség mértéke természetesen nem egyenlően oszlik el az érintettek között. A kollektív cselekvés képessége, az erőforrások, a privilégiumok megosztlása mind befolyásolják a felelősség eloszlását, ám Young elmélete szerint minden érintett – beleértve a strukturális igazságtalanságok áldozatait is – legalább *pro tanto* prospektív felelősséggel bír ezen igazságtalanságok felszámolására (Young 2011. 105). Ezt nevezi Young a strukturális igazságtalanságokért viselt felelősség *társadalmi kapcsolat modelljének* (social connection model).

Mit ír elő pontosan ez a modell? Young hangsúlyozza, hogy strukturális igazságtalanságok felszámolása kollektív politikai cselekvést igényel. E kollektív politikai cselekvés célja azoknak a nagyléptékű cselekvési mintázatoknak a megváltoztatása, megszüntetése, amelyek a hatalom és a javak igazságtalan elosztásáért felelnek a társadalmi struktúrákon belül. Ez jelenti egyebek mellett olyan politikai és jogi reformok kikényszerítését, amelyek átalakíthatják a jövedelem és a vagyon elosztását a társadalom belül, azoknak az ideológiai alakzatoknak a lebontását, amelyek meggátolják az egyéneket saját strukturális pozíciójuk felismerésében és a kollektív cselekvésben (Hayward 2017), és adott esetben magában foglalhatja a közvetlen cselekvés – sztrájk, szabotázs stb. – különféle formáit is (Powers–Faden 2019. 235–70). Young úgy véli, a strukturális igazságtalanságokkal kapcsolatos felelősségünk elsődlegesen abban áll, hogy a tőlünk telhető leghatékonyabb módon vegyünk részt a strukturális igazságtalanságok felszámolására irányuló kollektív politikai cselekvés megszervezésében.

Young elméletével szemben kétféle ellenvetést szokás felhozni (McKeown 2021). Az első szerint igenis tulajdoníthatunk retrospektív felelősséget a strukturális igazságtalanságok létrejöttéért egyes egyéneknek és csoportoknak. Ha ez így van, akkor a strukturális igazságtalanságokért viselt felelősségünk nem merül ki a strukturális változásra irányuló kollektív politikai cselekvés hathatós megszervezésében, de magában foglalja a retrospektív felelősséget viselő egyének elszámoltatását és annak kikényszerítését is, hogy ezek a felelős egyének valamilyen módon kompenzálják a strukturális igazságtalanságok áldozatait. A második ellenvetés azt vonja kétségbe, hogy egyéni retrospektív felelősség hiányában Young helyesen azonosítja-e a társadalmi kapcsolatot mint a prospektív felelősség alapját. A következőkben ezt a két ellenvetést elemzem, és amellet érvelek, hogy Young elmélete mindkettővel szemben megvédhető.

III. RETROSPEKTÍV FELELŐSSÉG

Young alighanem legvitatottabb állítása, hogy a strukturális igazságtalanságokért egyetlen egyén vagy csoport sem visel retrospektív felelősséget. Egyrészt érvelhetünk úgy, hogy Young a strukturális igazságtalanságok egy túlzottan idealizált modelljével dolgozik. Young olyan eseteket vizsgál, amelyekben a strukturális igazságtalanság egyénileg ártalmatlan interakciók előre nem látott és nem szándékolt eredményeként áll elő, mint például a közlegelők tragédiája esetében. A strukturális igazságtalanság valóságos eseteiben azonban szinte mindig találhatunk az igazságtalan struktúrákon belül működő olyan hatalommal és befolyással bíró szereplőket – államokat, nagyvállalatokat, érdekcsoportokat stb. –, amelyeknek képesek a strukturális háttérfeltételek hathatós formálására, ám ezt rosszindulatból vagy hanyagságból megtagadják, az ilyen ágensek pedig igenis

retrospektív felelősséget viselnek a strukturális igazságtalanságokért (Barry–Ferracola 2013; lásd Jugov 2017).

Erre a kihívásra a következő választ adhatjuk. Vegyük a strukturális igazságtalanság egy speciális esetét: a klímaváltozást és az általa előidézett ökológiai, társadalmi, gazdasági válságokat. Bár a klímaváltozásra gyakran úgy gondolunk, mint számtalan egyéni cselekvés szándékolatlan kimenetére – egyenként ártatlan közlekedési, fogyasztási és életmóddal kapcsolatos szokások eredményére –, a valóság az, hogy az üvegházhatású gázok (ÜHG-k) globális kibocsátásának legnagyobb részéért egy maroknyi óriásvállalat felelős (Griffin et al. 2017). Nem arról van szó – érvelhetnénk –, hogy az egyéni életvitelünkéből adódó, önmagukban ártalmatlan ÜHG kibocsátások összeadódva klímakatasztrófához vezetnek: a klímakatasztrófa fenyegetése egy szűk csoport – a szóban forgó nagyvállalatok – bűne. Vegyük észre ugyanakkor, hogy e nagyvállalatok olyan globális struktúrák között folytatják tevékenységüket, amelyek létrehozásában és fenntartásában azonban mindannyian részt veszünk. Ezek a nagyvállalatok sem bocsátanak ki annyi ÜHG-t, ha nem létezne a kapitalista világgazdaság globális rendszere, amelyen a termelés, a szállítás és az értékesítés elsődlegesen fosszilis energiaforrásokon alapuló rendszereken belül valósul meg.

A fosszilis energiaforrásokra épülő globális kapitalizmust azonban nem egy maroknyi nagyvállalat hozza létre és tartja fenn, annak létezése és működése a különféle társadalmak és társadalmi csoportok tagjainak folytonos hozzájárulását és részvételét igényli.⁵ Fogyasztók és munkások nélkül nem létezhetne a globális kapitalizmus, és nem léteznének az ÜHG-k kibocsátásáért nagyrészt felelős nagyvállalatok sem. E nagyvállalatok jelentős kibocsátásai nem valósulhatnak tehát meg a fosszilis kapitalizmus háttérstruktúrái nélkül, ezek a struktúrák pedig nem állnak a nagyvállalatok irányítása alatt. Ha ezek a struktúrák igazságtalanok, úgy ez az igazságtalanság épp úgy nem írható a nagyvállalatok számlájára, ahogy az egyéni fogyasztókéra sem. Ez persze nem jelenti, hogy az e struktúrákon belül elkövetett *interakciós igazságtalanságokért* – például, ha az igazságos klímapolitikai törekvéseket szánt szándékkal hátráltatják – ne viselnének retrospektív felelősséget. Ezt azonban meg kell különböztetnünk a strukturális igazságtalanságért magáért viselt felelősségtől. A struktúrákon belül fennálló hatalmi és hozzájárulásbeli különbségek önmagukban nem cáfolják tehát Young elméletét: az igazságtalan társadalmi struktúrákon belül működő nagyhatalmú ágensek nem képesek önmagukban e struktúrák létrehozására, irányítására vagy megszüntetésére – hatalmuk gyakorta maga is strukturális termék –, a retrospektív felelősség szempontjából te-

⁵ A kapitalizmus és a fosszilis energiaforrások kapcsolatáról lásd: Malm (2016), illetve Szigeti (2019).

hát státuszuk nem különbözik az igazságtalan struktúrákhoz hozzájáruló többi egyéntől és csoporttól.⁶

Ám még ha ezt el is fogadjuk, akkor is felvethetők további érvek a strukturális igazságtalanságért viselt retrospektív felelősség mellett. Martha Nussbaum már a Young könyvéhez írt előszavában felveti, hogy a prospektív felelősség teljesítésének múltbeli elmulasztásáért igenis tulajdoníthatunk retrospektív felelősséget bizonyos egyéneknek és csoportoknak (Nussbaum 2011; vö. Neuhäuser 2014). Ám ismét fontos látni, hogy a prospektív felelősség teljesítésének elmulasztásáért és magáért a strukturális igazságtalanságért viselt retrospektív felelősség két külön dolog. Helytelen, ha elmulasztalak kihúzni a folyóból, amelyben fuldokolsz, de másként, mintha én magam löktelek volna bele.

A Young nézetével szembeni legerősebb érvet alighanem Andrea Sangiovanni (2018) fogalmazza meg Derek Parfit (1986) egy gondolat kísérlete nyomán: képzeljük el, hogy ezer kínoz ezer áldozatot kínozz, embertelen szenvedést okozva mindannyiuknak. A kínozó tevékenysége nyilvánvalóan helytelen. Képzeljük el azonban egy alternatív helyzetet. Ahelyett, hogy egy kínozó egyetlen áldozatot vetne alá közvetlen kínozásnak, minden kínozó kap egy-egy gombot. Ha a gombot megnyomja, minden egyes áldozat egy apró, önmagában érzékelhetetlen áramütést kap. Ha minden kínozó egyszerre kezdi nyomogatni a gombokat, az áldozatok ugyanazokat a kínozatokat élik át, mint az első esetben. Mármost az egyes kínozó önmagukban ártalmatlan, érzékelhetetlen hozzájárulást tesznek csupán az áldozatok kínozásához. Parfit azonban amellettt érvel, hogy ennek ellenére ugyanúgy retrospektív felelősséget kell tulajdonítanunk nekik a kínozásért, mint az első esetben.

Sangiovanni úgy véli, a strukturális igazságtalanság esete közvetlenül analóg az ártalmatlan kínozó Parfit-féle gondolat kísérletével. Az igazságtalan társadalmi struktúrák létrehozásához és fenntartásához hozzájáruló egyének mind egyenként ártalmatlan, alkalmasint érzékelhetetlen hozzájárulást tesznek azokhoz a nagyléptékű mintázatokhoz, amelyek összességükben igazságtalanság áldozataivá tesznek sérülékeny társadalmi csoportokat. Ahogyan az ártalmatlan kínozó, úgy az igazságtalan struktúrákhoz hozzájáruló egyének is retrospektív felelősséget viselnek: feladatuk nem csupán az e struktúrák felszámolására irányuló prospektív felelősség teljesítése, hanem jogosan számoltathatjuk el őket és követelhetünk tőlük kompenzációt a strukturális igazságtalanság által okozott károkért.

Maeve McKeown (2018) Young álláspontjának védelmében kétségbe vonja a strukturális igazságtalanság és a Parfit-féle ártalmatlan kínozó között vont párhuzam helyességét: az ártalmatlan kínozó esetében az egyes egyének hozzájárú-

⁶ Ez azonban szintén nem jelenti, hogy a nagyvállalatokra nem helyezhetők olyan terhek, amelyek e strukturális igazságtalanságok felszámolásához, a youngi prospektív felelősség teljesítéséhez szükségesek, például adóztatás, feldarabolás, sztrájk vagy szabotázs útján.

lása a végeredményhez *közvetlen*, míg a strukturális igazságtalanságot fenntartó egyének esetében *közvetett*. A gomb lenyomása az ártalmatlan kínzók esetében közvetlenül vezet az áldozatok kínjainak növekedéséhez, míg az igazságtalan társadalmi struktúrákat fenntartó megannyi hétköznapi interakció csupán sok áttételen keresztül közvetítő ágensek – egyének, csoportok és intézmények közvetítése által – vezet igazságtalan eredményekhez. Éppen ezért, míg az ártalmatlan kínzók feladata csupán annyi, hogy felhagyjanak ártalmas tevékenységükkel, a strukturális igazságtalanság megszüntetéséhez új cselekvés- és gondolkodásmódok, új társadalmi gyakorlatok kidolgozása szükséges.

Úgy vélem azonban, hogy McKeown választ nem tarthatjuk kielégítőnek. Bár az ártalmatlan kínzók esetében a gombnyomás valóban közvetlenül vezet az áldozatok kínjainak növekedéséhez, e növekedés minden egyes gombnyomás esetében érzékelhetetlenül kicsi. Az ártalmatlan kínzók által előidézett szenvedés szintén csak megannyi további személy – a többi kínzó – közvetítő ágenciája által jön létre. Szintén megkonstruálhatjuk a gondolatkísérletet úgy, hogy a kínzás megszüntetése komoly életmódbeli változtatásokat igényeljen, társadalmi gyakorlatokba ágyazódjon. Maga Sangiovanni egy olyan példát ajánl, ahol az ártalmatlan kínzók nem pusztán a kínzás szadista örömeért vesznek részt e káros és igazságtalan gyakorlatban, hanem azért, mert a lakásuk villanykapcsolóit összekötötték a kínzást megvalósító apparátussal, így ha fel akarják kapcsolni a lámpát a nappalijukban, kénytelenek apró áramütést mérni a kínzás áldozatára. Ebben az esetben a probléma megoldása komoly befektetést, a villanykapcsolók újradrótozását, vagy egy villanyvilágítás nélküli életforma bevezetését igényelné tőlük.

Mindazonáltal úgy vélem McKeown válasza jó úton indul el: az ártalmatlan kínzók és a strukturális igazságtalanság analógiáját valóban azért kell elvetnünk, mert az utóbbi esetben az igazságtalan végkimenetel számtalan további egyén komplex társadalmi folyamatokba ágyazott közvetítő ágenciája révén áll elő. McKeown azonban nem mutatja meg, mi ennek a komplex közvetítésnek a morális jelentősége. E szakasz hátralévő részében erre teszünk kísérletet. Vegyük a következő példát. Ha P_1 lőfegyvert ad át Q -nak annak teljes tudatában, hogy Q ezzel gyilkosságot készül végrehajtani R ellen. Ezután Q valóban megöli R -t. P_1 -t nyilvánvalóan retrospektív morális felelősség terheli a gyilkosságért, bűnsegédként alighanem büntetőjogi felelősséggel is bír. Tegyük fel azonban, hogy P_2 egy fegyvertüzlet tulajdonosa X városban, aki bár mindenben teljesíti a hatályos jogszabályok előírásait és minden tőle telhetőt megtesz, hogy az általa árult fegyverek ne kerüljenek bűnözők kezébe, X város bűnözési statisztikái alapján mégis tudja, hogy előbb-utóbb a dolgok szerencsétlen alakulása folytán valamelyik általa eladott fegyvert végül gyilkosságra fogják használni. Tegyük fel, hogy P_2 elad egy fegyvert Q -nak, amelyet aztán Q valóban gyilkosságra használ fel, megöli R -t. Alighanem P_2 -t kevésbé tartanánk felelősnek az elkövetett gyilkosságért, mint P_1 -et, ha egyáltalán annak tartanánk. Tegyük fel továbbá,

hogy P_3 egy fegyver nagykereskedő, aki P_2 -höz hasonló fegyverárusokat lát el. Tegyük fel, hogy a Q -nak P_2 által eladott fegyvert P_3 szolgáltatta. Vajon P_3 bír bármiféle morális felelősséggel a Q által elkövetett gyilkosságért? Ha igen, akkor is minőségi különbség áll fenn az ő, valamint a gyilkos, vagy akár a bűnsegéd felelőssége között.⁷

A Q által elkövetett gyilkosság ugyanúgy számtalan különféle ágens – például P_2 és P_3 – közbenjárása révén valósulhatott csak meg, ahogyan az ártalmatlan kínzók áldozatának megkínztatása. Világos azonban, hogy P_2 és P_3 hozzájárulása a Q által elkövetett gyilkossághoz egészen más természetű, mint az ártalmatlan kínzó hozzájárulása. Az olyan ágensek, mint P_2 és P_3 nem felelősek azért, hogy Q megölte R -t. Elsősorban azért terheli őket felelősség, mert részt vesznek egy olyan környezet – ha úgy tetszik, egy olyan társadalmi struktúra – létrehozásában és fenntartásában, amelyben az olyan személyek, mint R nagy eséllyel válnak fegyveres erőszak áldozatává. P_2 és P_3 felelőssége sokkal inkább tekinthető analógnak az igazságtalan társadalmi struktúrákat fenntartó egyének felelősségével, azzal a különbséggel, hogy a strukturális igazságtalanság esetében Q -nak gyakran nincs megfelelője, nincs egyetlen egyén, aki szándékos cselekedetek által aktuális igazságtalanságra váltaná az igazságtalan társadalmi struktúrák által bizonyos csoportokra rótt kiszolgáltatottságot és sérülékenységet. Ehelyett az igazságtalanság – ahogy például Anna esetében is – gyakran személytelen folyamatok eredményeként aktualizálódik. Ezeknek az igazságtalanságoknak az egyes eseteiért – például azért, hogy Anna lakhatási nehézségekkel néz szembe – a struktúrák fenntartásához hozzájáruló egyének ugyanúgy nem viselnek retrospektív felelősséget, ahogy P_2 és P_3 sem visel ilyen fajta felelősséget R haláláért – ilyen felelősség csak Q -t terheli, a strukturális igazságtalanságok esetében pedig senkit sem.⁸ Felelősségük teljes egészében prospektív: a feladatuk az általuk létrehozott igazságtalan viszonyok felszámolása, de nem kérhetők számon, és nem követelhető tőlük jóvátétel a szóban forgó igazságtalanságokért. Úgy gondolom, hogy mindez kellőképpen megvilágítja, miként védhető meg Young elmélete Sangiovanni ellenvetésével szemben.

⁷ A bűnrészesség és bűnsegély által felvetett filozófiai kérdésekről részletesebben lásd Kutz (2000), valamint Leopra–Goodin (2013).

⁸ Sajátos problémát jelentenek azok az esetek, amelyeket *strukturálisan elősegített interakciós igazságtalanságként* írhatunk le. Így például a családon belüli erőszak egy olyan interakciós igazságtalanság, amelyet az olyan igazságtalan társadalmi struktúrák, mint a patriarchátus lehetővé tesznek és elősegítenek. Ilyen esetekben nyilvánvalóan beszélhetünk az elkövetők retrospektív felelősségéről, felmerül azonban a kérdés, hogy a prospektív felelősségen túl terheli-e retrospektív felelősség az igazságtalan struktúrát fenntartó, de közvetlenül nem bűnrészes embereket ilyen esetekben. Ezt a kérdést itt nem áll módomban részletesen vizsgálni.

IV. TÁRSADALMI KAPCSOLAT

Young elméletével szemben szokás felhozni egy második ellenvetést is, amely szerint ez az elmélet helytelenül jelöli meg a *társadalmi kapcsolatot* a strukturális igazságtalanságerért viselt felelősség alapjaként. A társadalmi kapcsolat ugyanis *irreleváns* prospektív felelősségünk szempontjából (Gunnemyr 2020). Ha valaki fuldoklik előttem a tóban, nem az számít, kapcsolódtam-e azokhoz az eseményekhez, része voltam-e annak az oksági láncnak, amely odáig vezetett, hogy az illető beesett a tóba. Egyedül az számít, *képes vagyok-e* a segítségére sietni. Ha igen, kötelességem megtenni. Ugyanígy, ha képes vagyok tenni valamit a strukturális igazságtalanságok felszámolásáért, legalábbis *pro tanto* felelősség terhel engem azért, hogy tegyek valamit függetlenül attól, hogy fennáll-e bármiféle társadalmi kapcsolat köztem és az igazságtalan társadalmi struktúrák között.⁹ Ez az elmélet számos előnnyel jár. Egyrészt Young elméletével szemben nem követeli meg, hogy bármilyen prospektív felelősséget tulajdonítsunk a strukturális igazságtalanságok – érdemi cselekvőképességgel nem rendelkező – *áldozatainak*,¹⁰ másrészt pedig nem csak megengedi, de elő is írja, hogy olyan igazságtalan struktúrák felszámolásában is részt vegyünk, amelyekben nem vagyunk közvetlenül érintettek – így még ha mi magunk „kivonulunk” is az igazságtalan társadalmi struktúrákból, kivonjuk magunkat azokból a társadalmi, politikai, gazdasági gyakorlatokból, amelyek kitermelik a strukturális igazságtalanságokat, ezzel akkor sem mentettük fel magunkat a strukturális igazságtalanságok felszámolására irányuló kollektív politikai cselekvés felelőssége alól.

Megvédhető-e Young elmélete ezekkel az ellenvetésekkel szemben? Mindezekelőtt azt a kérdést kell feltennünk, vajon implikálja-e Young elmélete azt az állítást, hogy a társadalmi kapcsolat szükséges és elégséges feltétele a prospektív felelősségnek. Az elmélet egy ilyen erős olvasata természetesen nem inkoherens, de úgy vélem, semmi nem indokolja annak elfogadását. Young elméleti célkitűzéseivel teljes mértékben összhangban áll az a gyengébb állítás is, miszerint a társadalmi kapcsolat pusztán elégséges feltétele a prospektív felelősségnek, megengedve, hogy más tényezők, például az előbb említett képesség szintén ilyen fajta felelősség alapjául szolgáljanak. Ekkor persze további kérdések merülnek fel. Például, ha képezz vagyok arra, hogy vagy *S1* vagy *S2* igazságtalan társadalmi struktúra felszámolásához járuljak hozzá, de mindkettőhöz nem, miközben *S1*-hez társadalmi kapcsolat fűz, de *S2*-höz nem, akkor hogyan döntsek, *ceteris paribus* melyik igazságtalan társadalmi struktúra felszámolását van erősebb indokom támogatni? Az ilyen problémák megoldásához azt az alapvetőbb kérdést kell tisztáznunk, hogy mi is pontosan a társadalmi kapcsolat morális rele-

⁹ Egy ilyen elvet ajánlanak például a klímaváltozás elleni küzdelem terheinek elosztására a *képesség szerinti fizetés elvének* (Ability to Pay Principle) képviselői, lásd Shue (2014).

¹⁰ Az áldozatok felelősségének problémájáról lásd: Ypi-Jugov (2019), illetve Goodhart (2017).

vanciája. Miért számít – prospektív felelősségem szempontjából –, hogy kapcsolatban állok-e egy igazságtalan társadalmi struktúrával, hozzájárulok-e annak fenntartásához vagy sem?

Egy lehetséges álláspont szerint a társadalmi kapcsolat mint *oksági kapcsolat* képezi az igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolásáért viselt prospektív felelősség alapját. Az előbbi példát alapul véve: *S1* és *S2* között az a különbség, hogy *S1* létrehozásában és fenntartásában oksági szerepet játszom, míg *S2* esetében ez nem igaz. Így az *S1* felszámolására vonatkozó indokaim különböznek az *S2* felszámolására vonatkozó indokaimtól. Az elképzelés bizonyos fokig meggyőzőnek tűnik: ha ketten fuldokolnak a tóban és az egyiküket én löktem be, míg a másik balszerencséjéhez semmi közöm sem volt, úgy ennek alighanem befolyása van arra, hogy melyiküket kell megkísérelnem elsőként kimenteni. Nem biztos, hogy mindig az élvez elsőbbséget, akinek a balsorsában oksági szerepet játszottam – előfordulhat például, hogy a másik nagyobb veszélyben van, ez pedig összességében az ő javára billentheti a mérleget –, ám oksági szerepem mégis *számít*, befolyást kell, hogy gyakoroljon mérlegelésemre. Az oksági szerep azonban önmagában alighanem elégtelen az igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolásáért viselt prospektív felelősség megalapozásához. Tegyük fel például, hogy *X* társadalomban a menekültek sajátos strukturális igazságtalanság áldozatai. Szintén tegyük fel, hogy *X*-be azért érkeznek *Y* felől menekültek, mert *Y* ellen *Z* igazságtalan megszálló háborút folytat. *Z* hadseregének főparancsnokai oksági kapcsolatban állnak azzal a strukturális igazságtalansággal, amelyet az *Y* felől érkező menekültek *X*-ben elszünetednek – eleve miattuk válnak menekültekké. Kétséges, hogy ez az oksági kapcsolat *önmagában* megalapozza valamilyen prospektív felelősséget az *X* társadalomban fennálló igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolására. *Z* tábornokainak feladata az igazságtalan háború beszüntetése, az *Y*-ban okozott károk jóvátétele, de nem az *X*-béli társadalmi struktúrák megreformálása.

Nem mindenfajta oksági kapcsolat releváns tehát – bizonyos típusú oksági kapcsolatok relevánsak: ezek konstituálják azt a társadalmi kapcsolatot, amely Young szerint megalapozza az igazságtalan társadalmi struktúrák felszámolásáért viselt prospektív felelősséget. Milyen fajta oksági kapcsolatok számítanak? McKeown (2018) fent idézett cikkében amellet érvel, hogy Young elméletében nem egyszerűen az igazságtalan társadalmi struktúrák fenntartásához való oksági hozzájárulás számít a prospektív felelősség megalapozásában, hanem specifikusan az igazságtalan struktúrák *reprodukcijához* való hozzájárulás. Ahogy az első szakaszban írtam, a strukturális igazságtalanságok a társadalomban előforduló megannyi emberközi interakcióban szisztematikusan fellépő mintázatok, gyakorlatok eredményei. E mintázatok és gyakorlatok csupán azáltal léteznek, hogy a társadalom tagjai újra és újra bizonyos módon, meghatározott – írott és íratlan – szabályok mentén lépnek érintkezésbe egymással. Így minden alkalommal, mikor valaki ezen érintkezési módok mentén, e gyakorlatok keretein belül lép

interakcióba másokkal, hozzájárul a társadalmi struktúrákat konstituáló nagyléptékű viselkedési mintázatok reprodukciójához. De miben áll pontosan ezeknek a hozzájárulásoknak a morális jelentősége? Elvégre láttuk, hogy pusztán ez a hozzájárulás nem ró retrospektív felelősséget az egyénekre a strukturális igazságtalanságért. Miért róna tehát rájuk prospektív felelősséget?

Corwin Aragon és Alison Jaggar (2018) úgy vélik, az igazságtalan társadalmi struktúrák reprodukciójához, újratermeléséhez való hozzájárulás sajátos erkölcsi státuszt, a *strukturális bűnrészesség* státuszát ruházza az egyénre:

Társadalmi szerepek és elvárások közös rendszere olyan viselkedési szokások kialakítására bátorítja az embert, amelyek visszatükrözik azokat a tágabb viselkedési mintázatokat, amelyek a fennálló társadalmi gyakorlatokat konstituálják. Amikor a társadalmi struktúrák igazságtalanok, arra vezetik [orient] az egyéneket, hogy újra meg újra felmutassák [re-enact] az igazságtalanságot, és mikor az egyének az igazságtalan struktúrákhoz alkalmazkodó gondolkodásbeli, érzelmi és cselekvési habitussá vált diszpozícióik szerint járnak el, bűnrészessé válnak e struktúrák igazságtalanságában. (Aragon–Jaggar 2018. 450 – fordítás tőlem.)

Aragon és Jaggar fontos összefüggésre világít rá: az igazságtalan társadalmi struktúrákat konstituáló gyakorlatokban való részvételünk által nem egyszerűen okáságilag járulunk hozzá a strukturális igazságtalansághoz, de viselkedésünkben mintegy felmutatjuk és bizonyos fokig affirmáljuk is ezt az igazságtalanságot. De mit jelent pontosan az, hogy ezáltal a „strukturális bűnrészesség” státuszát vonjuk magunkra? Elvégre az előző szakaszban éppen amellet érveltem, hogy meg kell különböztetnünk a strukturális igazságtalanságért viselt prospektív felelősség erkölcsi státuszát a bűnrészesség vagy bűnsegéd státuszától – ebben egyébiránt Young álláspontját követem. Ha Aragon és Jaggar a strukturális bűnrészességet a bűnrészesség egy a eseteként érti, úgy nézetük – úgy vélem – nem tartható. Ha azonban a kifejezés pusztán metafora, úgy további kifejtést igényel.

Hogyan fejthetjük ki pontosabban e fogalmat? A legígéretesebb megoldást a *relációs kár* vagy *viszonykár* fogalmának bevezetésében látom. Erik Malmqvist és Szigeti András (2019) ezt a fogalmat a kizsákmányoló munkaviszonyok – például az úgynevezett izzasztóműhelyek Young (2004) által is elemzett esetének¹¹ – elemzésére használják fel. Amellet érvelnek, hogy a kizsákmányoló munkaviszonyokban az egyént nem csupán az a kár éri, hogy elesik bizonyos bevételtől – amelyre egy nem kizsákmányoló munkaviszonyban szert tehetne –, vagy hogy a kizsákmányoló uralma alá kerül, kiszolgáltatottá válik önkényes akaratának; a kizsákmányoló és kizsákmányolt áldozata közt fennálló emberközi viszony egyúttal elfogadhatatlan elvekre alapul: e viszony alapja ugyanis nem az egyének

¹¹ Az izzasztóműhelyek és a kizsákmányolás problémájáról lásd továbbá: Meyers (2004), illetve Powell-Zwolinski (2012).

közi egyenlőség, kölcsönösség vagy tisztelet. Ellenkezőleg: ez egy olyan viszony, amely explicite a kizsákmányolt sebezhetőségének affirmálására épül. Ez pedig azt jelenti, hogy a kizsákmányolás áldozata az előbbieken felül egy sajátos *relációs kárt* is elszenved, emberközi viszonyai, különösen a kizsákmányolóval való viszonyának erkölcsi minősége sérül.

Malmqvist és Szigeti elméletében a kizsákmányoló viszonyokban fellépő relációs kár azáltal jön létre, hogy a kizsákmányoló kihasználja a kizsákmányolt – akár strukturális okokra visszavezethető – sebezhetőségét, kiszolgáltatottságát. Az így létrejött viszonykár átterjedhet a kizsákmányolásban résztvevő, ahhoz hozzájáruló további felek – például a kizsákmányolásban részt nem vevő, de azt segítő, vagy a kizsákmányolás által kedvezményezett – esetére is. De mennyiben alkalmazható ez az elmélet a strukturális igazságtalanság eseteire? Úgy tűnik ugyanis, hogy Malmqvist és Szigeti elemzésében a viszonykár létrejöttében kulcsszerepe van a kizsákmányoló viszony megteremtésének, azaz egy *interakciós igazságtalanságnak*. Ha egy strukturális igazságtalanság interakciós igazságtalanság nélkül áll elő, vajon beszélhetünk-e relációs károkról? Úgy gondolom, igen, és éppen Aragon és Jaggar fent idézett elemzése segít belátni, miként. Míg a kizsákmányoló azáltal idézi elő a szóban forgó viszonykárt, hogy visszaél a kizsákmányolt sebezhető pozíciójával, az igazságtalan társadalmi struktúrák reprodukciójában résztvevő egyének azáltal hoznak létre viszonykárokat, hogy az igazságtalan társadalmi struktúrákat konstitutáló gyakorlatokban való részvételükkel affirmálják azokat az igazságtalan elveket, amelyek e gyakorlatokban kifejezésre jutnak. Visszatérve tehát *S1* és *S2* esetére: a lényeges különbség a kettő között az, hogy *S1* esetében cselekvésemmel, az *S1*-et fenntartó társadalmi gyakorlatok reprodukciójával egyúttal az *S1* által érintett társadalom tagjaihoz fűződő viszonyomat is károsítom, egy olyan relációs kárt okozok, amely *S2* esetében – ahol semmilyen viszony nem fűz engem az *S2* által érintett személyekhez – nincs jelen, és amely ezért érdemben befolyásolhatja mérlegelésemet.

De vajon nem jelenti-e ez, hogy mégis csak tulajdoníthatunk retrospektív felelősséget az igazságtalan struktúrákkal társadalmi kapcsolatban álló egyéneknek? Hiszen az igazságtalan társadalmi struktúrákhoz kapcsolódó relációs károk létrehozása és fenntartása olyan jogtalanságnak tűnik, amiért retrospektív felelősséget viselhetünk. Ez azonban mintha ellentmondana Young azon központi állításának – amelyet az előző szakaszban védelmeztem –, hogy a strukturális igazságtalanságokért nem viselünk retrospektív felelősséget. Hogyan oldható meg ez a probléma? A válasz abban a felismerésben rejlik, hogy bár az igazságtalan társadalmi struktúrához fűződő társadalmi kapcsolatunk által előidézett relációs károkért retrospektív felelősséget viselünk, magáért a strukturális igazságtalanságért nem. Különbséget kell tennünk ugyanis kétféle kár vagy jogtalanság között, amely a strukturális igazságtalanság áldozatait éri. Az egyik maga a strukturális igazságtalanság: az, hogy a társadalmi struktúrák igazságtalanul hátrányos pozícióba helyezik őket. A másik a viszonykár, amely a társadalom

tagjaihoz fűződő viszonyukban áll elő: az, hogy a társadalom többi tagja elfogadhatatlan elvek mentén lép velük interakcióba. Ez két egymástól különböző jogtalanság. Az Annát ért strukturális igazságtalanság abban áll, hogy nincs hol laknia. Ez a közvetlen materiális depriváció, a lakhatáshoz való hozzáférés hiánya a jogtalan kár, amely az igazságtalan társadalmi struktúrában elfoglalt helye révén éri őt. Másrészt azonban Annát viszonykár is éri: mikor a társadalom tagjai az igazságtalan társadalmi struktúrákkal összhangban – ezáltal azokat fenntartva és újratermelve – lépnek érintkezésbe vele, cselekvésükkel olyan elveket fejeznek ki, amelyek összeegyeztethetetlenek az Annának méltósággal bíró erkölcsi lényként kijáró tisztelettel. Ebből azonban nem következik, hogy az ezen elvek szerint működő társadalmi struktúrák által létrehozott igazságtalan állapotokért – például, hogy Annának nincs hol laknia – is retrospektív felelősséget viselnének.

A főbérő, aki nem adja ki piaci ár alatt Annának a lakását, cselekvésével olyan elveket fejez ki – még ha nem is tud róla –, amelyek összeegyeztethetetlenek az Annának kijáró tisztelettel. De Anna lakhatása nem azért kerül veszélybe, mert ez a bizonyos főbérő nem adta ki neki ezt a bizonyos lakást piaci ár alatt – Anna lakhatása a háttérben működő társadalmi struktúrák miatt kerül veszélybe. Természetesen az e társadalmi struktúrákat fenntartó egyes cselekedetek mindegyike – amennyiben nem irányul e struktúrák megváltoztatására – egyúttal viszonykárt is előidézik. De a strukturális igazságtalanság nem redukálható a viszonykára. A strukturális igazságtalanság, amelyet Anna elszenved, a jogtalanság egy az egyes viszonykárok előidézésétől és fenntartásától különböző instanciája.

Meglehet, bizonyos esetekben – sőt: sok esetben – a viszonykár a strukturális igazságtalanság egy *eleme*. A strukturális igazságtalanságok áldozatai jellemzően nem csupán materiális vagy redisztributív, hanem rekognitív, elismerési károkat is elszenvednek (vö: Fraser 2008), és ez utóbbiaknak részét képezhetik az itt tárgyalt viszonykárok. Ilyen esetekben könnyen meglehet, hogy a strukturális igazságtalanságok felszámolásának olykor elengedhetetlen eleme e viszonykárok helyreállítása, ez pedig alkalmasint magában foglalhat bizonyos jellegű elszámoltatást, kompenzációt vagy reparációt. Az ilyen *strukturális reparáció* célja azonban – ahogy Catherine Lu (2017) megjegyzi – nem a bűnösök megbüntetése, a hibáztathatók elszámoltatása, hanem a társadalmi igazságtalanságok által megkárosított személyközi viszonyok, az ezen igazságtalanságok által előidézett bizalomhiány és elidegenedés megszüntetése.

A viszonykárokért viselt retrospektív felelősség tehát továbbra sem magáért a strukturális igazságtalanságért viselt felelősség. Felvethető azonban, hogy az itt bemutatott elmélet továbbra sem kompatibilis Young nézetének bizonyos sarkalatos elemeivel. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy az itt tárgyalt viszonykárokért retrospektív felelősséget viselünk, akkor – úgy tűnik – fel kell adnunk Young azon nézetét, miszerint a strukturális igazságtalanságok előállhatnak erkölcsileg kifogásolhatatlan egyéni cselekvések eredményeként. Ha a strukturális igazság-

talanságokhoz való hozzájárulással viszonykárt idézünk elő, úgy minden ilyen esetben erkölcsileg megengedhetetlenül járunk el. Erre az ellenvetésre a következő választ adhatjuk. Egyrészt érdemes felidézni, hogy Young elmélete megengedi, de nem követeli meg, hogy a strukturális igazságtalanság önmagában ártatlan és megengedhető cselekvések összességként álljon elő: az elmélet összefér azzal az állítással, hogy bár ez az *elvi* lehetőség fennáll, a valóságban a strukturális igazságtalanságok létrehozásában megengedhető és megengedhetetlen cselekvések egyszerre szerepet játszanak. Már láttuk, hogy ebből nem következik, hogy az ezen cselekvéseket végrehajtó egyének retrospektív felelősséget viselnének magáért a strukturális igazságtalanságért.

Másrészt érvelhetünk úgy, hogy sok esetben bár a viszonykár előidézése *prima facie* helytelen, felmentő körülmények mégis megengedhetővé, bocsánatosá tehetik azt. Sok esetben bár bizonyos értelemben képesek lennénk nem az igazságtalan társadalmi struktúrákkal konformitásban eljárni, a velük való egyéni szembe szegülés túlságos terhet róna az egyénre. Köteles-e a több műszakban dolgozó, saját gyerekeiért is felelős kórházi ápoló, miután elhunyt szüleitől egy apró lakást örököl, azt piaci ár alatt Anna rendelkezésére bocsátani ahelyett, hogy a magasabb bérleti díjat saját családja anyagi gondjainak megoldására fordítaná? Aligha gondolnánk, hogy így van. Bár azzal, hogy megtagadja Annától a kedvezményes bérleti díjat, hozzájárul az Anna lakhatását jogtalanul veszélybe sodró igazságtalan társadalmi struktúrák fenntartásához, és relációs kárt idéz elő önmaga és Anna között, döntése mégis megengedhető – körülményei felmentést adnak a számára. Ez persze nem jelenti, hogy minden főbérllő – vagy a struktúra fenntartásában érintett minden ágens – ilyen fajta felmentéssel bír. Ám ahogy korábban hangsúlyoztam: Young elmélete ezt nem is követeli meg – az elmélet összefér azzal, hogy a strukturális igazságtalanság minden valóságos esete erkölcsileg megengedhető és megengedhetetlen egyéni cselekvések együttes eredményeként álljon elő. Szintén fontos szem előtt tartanunk, hogy az ápoló felmentése nem teljes körű: nem feltétlen menti fel őt a strukturális igazságtalansággal kapcsolatos minden fajta cselekvés kötelessége alól – továbbra is *prospektív* felelősséggel bír, és pedig éppen az Annához fűződő relációs kár *prima facie* helytelen volta miatt. A kedvezményes bérleti díj megtagadása megengedhető volt ugyan, de mert *ezzel* hozzájárult az igazságtalan lakhatási struktúrák fenntartásához és Annával szemben viszonykárt idézett elő, prospektív felelőségre tett szert arra, hogy másokkal együtt működve – lehetőségeihez mérten – munkálkodjon e struktúrák megváltoztatásáért.

V. KONKLÚZIÓ

A strukturális igazságtalanság fogalmának legnagyobb hatású elméletét az elmúlt évtizedekben Iris Marion Young fejtette ki. Jóllehet, ez ellen az elmélet ellen számtalan ellenvetést sorakoztattak fel, a fentiekben azt igyekeztem megmutatni, hogy Young elképzelései megvédhetők e kihívásokkal szemben, és azok a mai napig a legjobb keretrendszert nyújtják a strukturális igazságtalanság és a hozzá kapcsolódó felelősség elemzésére. Társadalmainkat megannyi igazságtalanság hatja át: a patriarchátus, az igazságtalan osztályviszonyok, a strukturális rasszizmus, a klímaváltozás káros hatásainak való kitettség strukturális egyenlőtlenségei, és így tovább. Mindezek olyan igazságtalanságok, amelyekről nem egyetlen személy vagy csoport tehet, hanem az a mód, ahogyan a társadalom tagjai – sőt a globalizáció által egybefogott megannyi különféle világrész társadalmainak tagjai – érintkezésbe lépnek egymással. E miriád egyenként hol ártalmas, hol ártalmatlan, hol igazságos, hol igazságtalan interakció összeadódva olyan nagyléptékű mintázatokat szül, amelyek meghatározott pozíciókba rendezik az egyéneket, és e pozíciók között hatalmat, javakat, előnyöket és hátrányokat osztanak el. Mikor ez az elosztás igazságtalan, strukturális igazságtalanságról beszélünk. Mindannyiunk felelőssége, hogy ezeket az igazságtalan társadalmi struktúrákat felszámoljuk és igazságosakkal helyettesítsük őket. Nem azért, mert retrospektív felelősséget viselnénk értük, mert a mi egyéni bűnünk lenne, hogy társadalmunk fölénk tornyosuló szerkezete igazságtalan. A strukturális igazságtalanság elleni küzdelemben a célunk nem lehet a bűnösök megbüntetése, a számonkérés, a retribúció. A strukturális igazságtalanságok elleni küzdelem alapja, hogy mind prospektív felelősséget viselünk azért, hogy a világ és a társadalom, amelyet magunk után hagyunk, igazságosabb legyen annál, mint az, amelyet a múltból örököltünk.

IRODALOM

- Anderson, Elizabeth 2010. *The Imperative of Integration*. Princeton/NJ, Princeton University Press.
- Andorka Rudolf 2006. *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- Aragon, Corwin – Alison M. Jaggar. 2018. Agency, Complicity, and the Responsibility to Resist Structural Injustice. *Journal of Social Philosophy*. 49/3. 439–460.
- Barry, Christian – Luara Ferracioli. 2013. Young on Responsibility and Structural Injustice. *Criminal Justice Ethics*. 32/3. 247–57.
- Éber Márk Áron. 2020. *A csepp: A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág.
- Eckersley, Robyn. 2016. Responsibility for Climate Change as a Structural Injustice. In Teena Gabrielson – Cheryl Hall – John M. Meyer – David Schlosberg (szerk.) *The Oxford Handbook of Environmental Political Theory*. Oxford, Oxford University Press. 346–61.

- Fraser, Nancy 2008. Az újraelosztástól az elismerésig? Az igazságosság dilemmái a poszt szocializmus korában. In Kende Anna – Vajda Róza (szerk.) *Rasszizmus a tudományban*. Budapest, Napvilág. 337–387.
- Giddens, Anthony 1979. *Central Problems in Social Theory*. London, Plagrave Macmillan.
- Goodhart, Michael 2017. Interpreting Responsibility Politically. *Journal of Political Philosophy*. 25/2. 173–95.
- Griffin, Paul et al. 2017. The Carbon Majors Database: CDP Carbon Majors Report. CDP Worldwide. URL=<https://climateattribution.org/resources/carbon-majors-report-2017/>
- Gunnemyr, Mattias 2020. Why the Social Connection Model Fails: Participation is Neither Necessary nor Sufficient for Political Responsibility. *Hypatia*. 35/4. 567–586.
- Haslanger, Sally 2016. What is a (Social) Structural Explanation? *Philosophical Studies*. 173. 113–130.
- Haslanger, Sally 2018. What Is a Social Practice? *Royal Institute of Philosophy Supplement*. 82. 231–47.
- Hayward, Clarissa R. 2017. Responsibility and Ignorance: On Dismantling Structural Injustice. *The Journal of Politics*. 79/2. 396–408.
- Jugov, Tamara 2017. Individuelle Verantwortung für globale strukturelle Ungerechtigkeiten: Eine machttheoretische Konzeption. *Zeitschrift Für Praktische Philosophie*. 4/1.151–182
- Jugov, Tamara – Lea Ypi 2019. Structural Injustice, Epistemic Opacity, and the Responsibilities of the Oppressed. *Journal of Social Philosophy*. 50 7–27.
- Kutz, Christopher 2000. *Complicity: Ethics and Law for a Collective Age*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lepora, Chiara, and Robert E. Goodin 2013. *On Complicity and Compromise*. Oxford, Oxford University Press.
- Lu, Catherine 2017. *Justice and Reconciliation in World Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Malm, Andreas 2016. *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming*. London, Verso.
- Malmqvist, Erik – Szigeti András 2021. Exploitation and Remedial Duties. *Journal of Applied Philosophy*. 38/1. 55–72.
- Martin, J. L. 2009. *Social Structures*. Princeton, Princeton University Press.
- McKeown, Maeve 2018. Iris Marion Young’s “Social Connection Model” of Responsibility: Clarifying the Meaning of Connection. *Journal of Social Philosophy*. 49. 484–502.
- McKeown, Maeve 2021. Structural Injustice. *Philosophy Compass*. 16/7. e12757.
- Meyers, Chris. 2004. Wrongful Beneficence: Exploitation and Third World Sweatshops. *Journal of Social Philosophy*. 35/3. 319–33.
- Neuhäuser, Christian 2014. Structural Injustice and the Distribution of Forward-Looking Responsibility. *Midwest Studies in Philosophy*. 38/1. 232–51.
- Nussbaum, Martha 2011. Foreword. In *Iris Marion Young, Responsibility for Justice*. Oxford, Oxford University Press. ix–xxv.
- Nuti, Alasia 2019. *Injustice and The Reproduction of History: Structural Inequalities, Gender and Redress*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Parekh, Serena 2011. Getting to the Root of Gender Inequality: Structural Injustice and Political Responsibility. *Hypatia*. 26/4. 672–89.
- Parfit, Derek 1986. *Reasons and Persons*. Oxford, Oxford University Press.
- Powell, Benjamin – Matt Zwolinski 2012. The Ethical and Economic Case Against Sweatshop Labor: A Critical Assessment. *Journal of Business Ethics*. 107/4. 449–72.
- Powers, Madison – Ruth Faden 2019. *Structural Injustice: Power, Advantage, and Human Rights*. Oxford, Oxford University Press.

- Sangiovanni, Andrea 2018. Structural Injustice and Individual Responsibility. *Journal of Social Philosophy*. 49/3. 461–83.
- Shue, Henry 2014. *Climate Justice: Vulnerability and Protection*. Oxford, Oxford University Press.
- Szigeti Attila 2019. A kapitalocén – avagy mibe kerül az olcsó természet? *Fordulat*. 25. 55–77.
- Young, Iris Marion 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press.
- Young, Iris Marion 2002. *Inclusion and Democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- Young, Iris Marion 2004. Responsibility and Global Labor Justice. *The Journal of Political Philosophy* 12/4. 365–88.
- Young, Iris Marion 2006a. Responsibility and Global Justice: A Social Connection Model. *Social Philosophy and Policy*. 23/1. 102–30.
- Young, Iris Marion 2006b. Taking the Basic Structure Seriously. *American Political Science Association*. 4/1. 91–97.
- Young, Iris Marion 2011. *Responsibility for Justice*. Oxford, Oxford University Press.